

Els cosmògrafs catalans i la descoberta d'Amèrica

Autor: Jordi Bilbeny

Data de publicació: 22-06-2010

Tots els estudiosos reconeixen que tota la cartografia mediterrània fins al segle XVI era feta per cosmògrafs catalans o italians i que no hi havia cartografia castellana.

Quan ens aproximem a la ciència nàutica del segle XV, ens adonem que la totalitat dels estudiosos reconeixen que tota la cartografia mediterrània d'aleshores era feta per cosmògrafs catalans o italians. I, de forma indirecta o frontalment i sense embuts, també ens asseguren que no hi van haver cartògrafs ni portolans, ni cartes de navegar a la Castella dels segles XIII, XIV i XV.

Segons En Martínez-Hidalgo, la producció de cartes de navegar "radicà, quasi exclusivament, a Mallorca i a Itàlia, i donà lloc a les escoles d'aquests noms"[1]. Aquest mateix autor, en parlar-nos de la confecció de les cartes nàutiques, no n'esmenta ni una sola de castellana als segles XIV i XV[2], com tampoc no ho fa la Luisa Martín Merás, en estudiar els antecedents de la cartografia americana al seu llibre Cartografía Marítima Hispana[3]; ni En José María López Piñero, a El arte de navegar en la España del Renacimiento[4]; ni En Julio Rey Pastor, a La Ciencia y la Técnica en el Descubrimiento de América[5]; ni En Julio F. Guillén Tato al seu estudi sobre la Cartografía Marítima Española[6]; i, molt menys, encara, En Michel Mollat du Jourdin i la Monique de La Roncière a Les Portulans. Cartes marines du XIIIe au XVIIe siècle[7], un llibre que, com el nom indica, fa un recull exhaustiu de la història de les cartes nàutiques de l'època medieval i moderna.

Segons En Yoro K. Fall, "més de la meitat de les cartes de rumb dels segles XIII al XV, per exemple, són incontestablement italianes-genoveses, venecianes, pisanes; però durant el mateix període, la major part de les cartes

que destaquen per la seva mena de construcció, per la seva factura, així com per la seva qualitat científica, són les mallorquines"[8] o catalanes. Ultra el fet insalvable de remarcar tan sols una escola italiana i una de catalana, En Fall apunta que "no hi ha cap mena de dubte que la carta de rumb més antiga de què tenim notícia, la famosa «carta pisana» (de l'entorn de 1270), així com el primer cartògraf conegut, són genovesos, però la primera carta indubtablement mallorquina –la de l'Angelí Dulcert– ofereix una tal perfecció i domini tècnic, que només una llarga tradició cartogràfica la pot justificar"[9]. I rebla que "la cartografia mallorquina permet l'estudi tipològic més fi i complet de les cartes de rumb"[10], atès que "hi trobem, així, cartes nàutiques pures, atles nàutics purs, cartes nàutiques geogràfiques, atles nàutico-geogràfics i mapamundis"[11].

Per En Ricardo Cerezo, "al segle XIV, els cartògrafs mallorquins, catalans i valencians destaquen en l'elaboració de cartes portolanes"[12], sense que, al marge d'aquests, en citi cap de castellà. Per això, quan En Fernández Duro comenta la cartografia catalana del XIV i para un esment especial al mapamundi de l'Angelí Dulcert, escriu que "no es coneix cap carta castellana semblant en tot el segle"[13]. I, conformement, s'esdevé al segle XV. Segons el predit Cerezo, aquesta centúria "es pot considerar com el segle d'or de la cartografia portolana a la Mediterrània. En múltiples biblioteques i arxius d'Europa es conserven desenes de cartes portolanes d'origen espanyol"[14]. Com era d'esperar, no n'esmenta ni una de castellana.

Idènticament, En Charles Du Bus, pel que fa als cartògrafs, reconeix que "als Italians del segle XIII, els succeeixen l'estol brillant dels Catalans i Mallorquins"[15], com és ara l'Abraham Cresques, En Macià de Viladestes, l'Angelí Dulcert, En Soler, En Gabriel i En Joan de Vallseca, En Pere Rossell i les dinasties dels Prunes i els Oliva[16]. I, mentre assenteix que "del 1339 al 1649, aquests virtuoses del portolà exhaureixen els recursos de llurs pinzells i de llur esperit d'observació, passejat de les Balears a Messina"[17], tampoc no anomena ni un sol portolà fet a Castella, o fet per castellans fora d'aquest país, que s'hagi preservat a la Biblioteca Nacional de París[18], per bé que, fins i tot, ens parla dels Reinel, que sobressurten al Portugal de l'inici del segle XVI[19].

Les predites afirmacions que neguen l'existència de la cartografia castellana corren paral·leles a la d'En Segundo de Ispizua quan ens diu que "hem consultat tots els primitius mapes del Nou Món que ens ha estat possible, a fi de comparar-los amb el d'En Joan de la Cossa i estudiar-ne les analogies i semblances. Són tots fruit d'estrangers"[20].

D'aquest mateix parer és En Leo Bagrow, que, a la seva *History of Cartography*, ens confirma el fet que a l'Europa mediterrània medieval només hi van haver dues escoles de cosmografia: la italiana i la catalana. Segons ell, "els portolans medievals (des del 1300 al 1500) poden ser dividits en dos grups característics, d'acord amb el seu establiment i origen: els portolans italians, principalment de Gènova, Venècia i Ancona, i els portolans catalans, de Mallorca i Barcelona"[21]. I pel que fa a la no-existència de cap escola cartogràfica a Castella, reblava sense embuts: "Han sobreviscut molt poques cartes [de navegar] portugueses i cap d'espanyola, fetes abans del 1500"[22]. I si descomptàvem, encara, el mapamundi d'En Joan de la Cossa –que, tal com reconeixen els especialistes és un mapamundi cent per cent català–[23], i, on, a més de la nombrosa toponímia catalana, fins i tot les personificacions dels vents porten barretina, hauríem de retrocedir fins a l'any ja prou tardà de 1522 per trobar el primer rastre, segons En Bagrow, d'una carta de navegar presumptament castellana[24].

Mentre En Rey Pastor tan sols esmenta, als segles XIV i XV, les escoles de cartografia catalana i italiana[25], En Mollat du Jourdin i La Roncière, ultra no trobar ni una escola de cartografia a la Castella en aquests mateixos segles, ens confirmen que, pel cap baix, des del 1354, "el rei d'Aragó prohibeix a tot patró de nau dels seus Estats d'aparellar-se sense estar proveït, almenys, de dues cartes"[26]. La qual cosa, segons ells, "explica l'existència de tallers cartogràfics no solament a Mallorca, sinó igualment a Barcelona i, al segle XV, a València"[27].

Semblantment, En Martín Fernández de Navarrete, que, al llarg del seu minuciós estudi sobre l'origen de les cartes nàutiques, de la seva *Disertación sobre la Historia de la Náutica*, relleva els treballs cosmogràfics d'En Ramon Llull i d'En Jacme de Mallorca, i comenta detingudament l'Atles Català, del 1375, i les cartes d'En Macià de Viladestes, del

1413, i d'En Gabriel Vallseca, del 1439, tampoc no treu a col·lació ni una sola notícia sobre cap escola de cosmografia a Castella[28].

Per contra, assegura que "sembla molt versemblant que els marins de les repúbliques d'Itàlia i en especial de la corona d'Aragó, inventessin o perfeccionessin les cartes planes"[29]. Consta "la particular aplicació i eficaç diligència amb què els Reis d'Aragó fomentaren i protegiren tots els coneixements que contribuïen a l'esplendor i poder de llur marina"[30]. I, davant de totes les quals evidències, rebla que, tot plegat "prova que els Prínceps d'Aragó no només cultivaren per si mateixos la literatura i les ciències, sinó que saberen estendre-les a llurs dominis, aplicant-les avantatjosament a les professions que, com la marina, influïen més en llur prosperitat interior, i en el respecte i consideració que saberen adquirir de les altres nacions"[31], mentre acaba planyent que "la monarquia castellana presentava llavors un aspecte molt diferent", al capdavant d'uns regnes "tan fecunds en teòlegs, canonistes, en expositors sagrats, en jurisperits, en alquimistes, i encara en trobadors i historiògrafs, com estèrils i ingrats per a les matemàtiques i les ciències que depenen de llurs principis"[32]. Afirmació que, si bé ha de ser matisable en el camp general de la ciència, és totalment certa en l'àmbit específic de la "ciència nàutica i cosmogràfica", que tan sols existia en els Estats marítims de Catalunya.

A la llarga llista d'erudits i historiadors que fins aquí han vingut negant l'existència d'una escola i d'una tradició cosmogràfica castellana, ara hi voldria afegir En Paolo Emilio Taviani, que tot i ser un dels grans defensors de la genovesitat d'En Colom i de la descoberta castellana d'Amèrica, no s'està de consignar que "a Castella ni tan sols existia una arrelada tradició cosmogràfica. Subsistia, llavors, a Catalunya, on hi havia hagut el màxim esplendor amb la cèlebre Escola de Mallorca"[33]. Segons aquest autor, "la descoberta colombina donà un nou impuls als interessos cosmogràfics dels catalans", raó per la qual, i en vista a la divisió de l'Atlàntic entre Espanya i Portugal, "el Rei Catòlic i la Cort recorregueren a l'escola catalana, que era ben estesa i de la qual en restaven notables traces"[34]. Davant de la presumpta disjuntiva de fer-se avalar per cosmògrafs castellans o catalans, "a la Cort dels Reis Catòlics es recordaren que existeix en el seu Estat una escola de cartògrafs i cosmògrafs d'antiga i prestigiosa tradició: es recordaren que mallorquins i catalans no eren menys aptes que els portuguesos i els genovesos a manegar les cartes i a conèixer tot el coneixible, fins i tot els secrets de la geografia marinera i de l'art de navegar"[35].

És a dir, que, en un negoci, on, segons ens diu la història oficial, tan sols hi va participar Castella, i Catalunya en va restar al marge, a l'hora de dividir les noves terres i l'Oceà amb Portugal, els Reis Catòlics no es recorden de cap escola cartogràfica de Castella ni de cap cosmògraf castellà i es fan assessorar exclusivament per cosmògrafs catalans. I són aquests els qui porten el pes dels treballs científics de partició de l'Atlàntic, i d'entre els quals sobresurt molt especialment En Jaume Ferrer.

Si els catalans haguessin estat exclosos de les Índies –com erròniament i infantilment hom creu–, no tindria cap sentit que el rei Ferran escrivís als lloctinents de Catalunya i Mallorca, i al virrei de Sicília per notificar-los l'acord polític amb Portugal de partició de l'Atlàntic i encarregar-los de cercar mariners, cosmògrafs i astròlegs experts, a fi que donessin llur parer per escrit "sobre fer la dita ratlla, línia o límit certa i veritable"[36], com també es demanarà al governador de València que atengui la mateixa demanda[37]. Les cartes creuades entre els consellers de Barcelona i d'altres instàncies governamentals catalanes que resultaran d'aquesta demanda reial, acaben de clarificar que l'afer de la descoberta d'Amèrica i de la seva divisió amb Portugal fou assumit de ple –i tirat endavant de ple– en la totalitat dels regnes de l'Estat Català.

¿O hem de creure que les Reis Catòlics encomanarien l'empresa nàutica i científica més gran d'aquells moments a un país com Castella, que no comptava ni amb marins experts, ni amb cosmògrafs, ni amb cartes de navegar, ni amb escoles de pilots, ni amb una marina regular, ni amb cap mena de ciència nàutica per més remota que fos?

NOTES I BIBLIOGRAFIA

[1] Enciclopedia General del Mar; coordinada per José Mª Martínez-Hidalgo y Terán, Ediciones Garriga, S.A.; 3a edició, Barcelona, 1982, vol. II, columna, 832.

[2] Ídem, col. 831-833.

[3] LUISA MARTÍN MERÁS, Cartografía Marítima Hispana. La imagen de América; Lunwerg Editores, S.A.; Barcelona, 1993.

[4] JOSÉ MARÍA LÓPEZ PIÑERO, El arte de navegar en la España del Renacimiento; Editorial Labor, S.A.; 2a edició, Barcelona, 1986.

[5] JULIO REY PASTOR, La Ciencia y la Técnica en el Descubrimiento de América; Colección Austral-301, Espasa-Calpe, S.A.; 4a edició, Madrid, 1970.

[6] JULIO F. GUILLÉN, Cartografía Marítima Española. En torno a varios problemas de su estudio; Real Academia de la Historia, Madrid, 1943.

[7] MICHEL MOLLAT DU JOURDIN – MONIQUE DE LA RONCIÈRE, Les Portulans. Cartes marines del XIIIe au XVIIe siècle; Office du Livre, S.A.; Friburg, 1984.

[8] YORO K. FALL, "La carta de rumbos y su utilización en los siglos XIV y XV"; Revista de Indias, XLIII (1983), p. 425.

[9] Ídem.

[10] Ídem, p. 431.

[11] Ídem, p. 431, nota 22.

[12] RICARDO CEREZO MARTÍNEZ, La proyección marítima de España en la época de los Reyes Católicos; Instituto de Historia y Cultura Naval, Madrid, 1991, p. 152.

[13] CESÁREO FERNÁNDEZ DURO, La Marina de Castilla. Desde su origen y pugna con la de Inglaterra hasta la refundición de la armada española; Tipografía de El Progreso Editorial, Madrid, 1894, p. 165.

[14] R. CEREZO MARTÍNEZ, op. cit., p. 152.

[15] CHARLES DU BUS, "L'Art des Portulans à la Bibliothèque nationale"; Les Trésors des Bibliothèques de France, III (1930), p. 18.

[16] Ídem.

[17] Ídem.

[18] Ídem.

[19] Ídem.

[20] SEGUNDO DE ISPIZUA, Los Vascos en América. Venezuela [segons l'edició de Madrid, de 1918]; Biblioteca de Autores Vascos-1, Ediciones Vascas / Argitaletxea, Donostia, 1979, p. 168.

[21] LEO BAGROW, History of Cartography; revisada i ampliada per R.A.Skelton, C.A. Watts & Co.Ltd., Londres, 1964,

p. 65.

[22] Ídem.

[23] Vg. JORDI BILBENY, "Joan de la Cossa i Catalunya"; Revista de Catalunya, núm. 170, nova etapa, febrer de 2002, p. 58-81.

[24] L. BAGROW, op. cit., p. 108.

[25] J. REY PASTOR, op. cit., p. 51-53.

[26] M. MOLLAT DU JOURDIN – M. DE LA RONCIÈRE, op. cit., p. 25.

[27] Ídem.

[28] MARTIN FERNANDEZ NAVARRETE, Disertacion sobre la Historia de la Náutica, y de las Ciencias Matemáticas que han contribuido á sus progresos entre los Españoles; Real Academia de la Historia, Madrid, 1846, p. 85-91.

[29] Ídem, p. 93.

[30] Ídem.

[31] Ídem, p. 95.

[32] Ídem.

[33] PAOLO EMILIO TAVIANI, "Jaime Ferrer e il terzo viaggio di scoperta di Cristoforo Colombo", Presencia italiana en Andalucía. Siglos XIV-XVII; Actas del III Coloquio Hispano-Italiano, Publicaciones de la Escuela de Estudios Hispano-Americanos de Sevilla, Sevilla, 1989, p. 52.

[34] Ídem.

[35] Ídem, p. 67.

[36] Cf. ELIAS SERRA i RÀFOLS, "Ferran el Catòlic i els cosmògrafs catalans", Extret de la Revista de Catalunya, núm. 16, octubre de 1925, p. 4.

[37] Vg. RAFAEL TORRENT i ORRI, "Jaume Ferrer de Blanes, els Comtes de Mòdica i la Descoberta del Nou Món", Anales del Instituto de Estudios Gerundenses; XXIV (1978), p. 115.